

Maja Vehar

Spolnost in z njo povezana vprašanja na področju socialnega dela v prvih desetletjih socializma v Sloveniji¹

Po drugi svetovni vojni so se v Sloveniji zgodile številne spremembe na področju odnosov med spoloma in spolnosti. Med glavnimi vprašanji so bila: povečanje zdravstvene zaščite spolnega in reproduktivnega zdravja, vprašanje splava in kontracepcije ter spolna vzgoja. Poleg opisa stanja na področju spolne vzgoje in načrtovanja družine v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja avtorica obravnava vlogo socialnega dela pri načrtovanju spolne vzgoje in izvajanju spolne vzgoje ter vprašanje, kako so bili socialni delavci in delavke usposobljeni za delo na področju spolne vzgoje. Na raziskovalna vprašanja odgovarja s pomočjo pregleda obstoječe literature in arhivskih virov.

Ključne besede: spolna vzgoja, reproduktivno zdravje, načrtovanje družine, socialne delavke, splav, kontracepcija.

Dr. Maja Vehar, asistentka na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in profesorica na BIC Ljubljana, Živilski in naravovarstveni šoli, se ukvarja z raziskovanjem socialne zgodovine, predvsem zgodovine odnosov med spoloma. Kontakt: maja.vehar@ff.uni-lj.si.

Sexuality and related issues in the field of social work in the first decades of socialism in Slovenia

After the Second World War there were many changes in the field of gender relations and sexuality in Slovenia. Among the main issues were the rise of medical protection for sexual and reproductive health, the issue of abortion and contraception, and sex education. In addition to the outline of the situation in the field of sex education and family planning in the 1950s and 1960s, the author raises the question of the role of social workers in the planning of sex education and the implementation of sex education, as well as the question of how social workers were trained to work in the field of sex education. It answers the research questions with the help of a review of existing literature and a critical analysis of archival sources.

Key words: sex education, reproductive health, family planning, social workers, abortion, contraception.

Maja Vehar, PhD, assistant at the Department of History of the Faculty of Arts, University of Ljubljana, and a teacher at BIC Ljubljana, School of Food Processing and Nature Protection, is engaged in researching social history, especially the history of gender relations. Contact: maja.vehar@ff.uni-lj.si.

Uvod

Spolnost ima pomembno vlogo v življenju posameznika in tudi družbi ter je bila v zgodovini obravnavana na različne načine. Na Slovenskem je imela pred drugo svetovno vojno velik vpliv Rimokatoliška cerkev, po drugi svetovni vojni pa so se zgodile številne spremembe. Med glavnimi vprašanji so bila: zdravstvena zaščita spolnega in reproduktivnega zdravja, splav, kontracepcija in spolna vzgoja. Prizadevanja so povzročila izboljšanje zdravstvene oskrbe, institucionalizacijo porodov, postopno legalizacijo prekinitve nosečnosti,

1 Članek je nastal v okviru projekta Materinstvo in reproduktivna politika v 19. in 20. stoletju (J6-4602), ki ga financira ARRS in vodi dr. Ana Cergol Paradiž.

uvajanje sodobnejših, zanesljivejših in humanejših metod načrtovanja rojstev ter poskusov bolj sistematične in strokovno podprte spolne vzgoje.

Pri urejanju omenjenih področij so sodelovali različni akterji oz. akterke – od predstavnikov oz. predstavnic oblasti in družbenopolitičnih organizacij do različnih strok – med njimi tudi socialnega dela. V članku bom predstavila stanje na področju spolne vzgoje in načrtovanja družine v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja v Sloveniji. Zanima me vloga socialnega dela pri načrtovanju in izvajanju spolne vzgoje – tudi znotraj komisij za odobritev splava – ter usposabljanja socialnih delavcev in delavk na področju spolne vzgoje.

Na omenjena vprašanja bom poskušala odgovoriti s pomočjo pregleda obstoječe literature in arhivskih virov. Reproductivne pravice in legalizacijo splava je preučevala Sara Rožman (2009). Z vprašanjem načrtovanja družine in spolne vzgoje v času socializma sem se ukvarjala v svoji doktorski nalogi (Vehar, 2021), temo je obravnavala tudi Irena Rožman (2012), na področju Jugoslavije pa to tematiko preučujejo Ivana Dobrivojević Tomić (2016; 2018; 2019; 2022a, b), Ivan Simić (2018) in Barbara Bogdan (2020). Zgodovino socialnega dela raziskuje Darja Zaviršek (2005, 2022), vlogo socialnih delavcev oz. delavk pri prekinitvi nosečnosti pa Sara Pistotnik (2022).

Raziskavo sem opravila na podlagi arhivskega gradiva, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije in pripada različnim akterjem – tako oblastnim organom na področju zdravstva, sociale in šolstva kot organizacijam, ki so se ukvarjale z vprašanji mladine, zdravstva, izobraževanja in vzgoje ter pravic žensk in delavcev. Pregledano gradivo sestavljajo zapisniki, poročila o izvajanju ukrepov, statistična poročila, učni načrti, pravni akti in korespondenca med različnimi akterji na področju spolne vzgoje. Poleg omenjenega pa vpogled v tematiko omogočajo tudi priročniki, ki so nastali v tistem času.

Izzivi na področju spolnega in reproduktivnega zdravja po drugi svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni so se pojavljala številna vprašanja na področju spolnega in reproduktivnega zdravja. Največji izziv je bilo veliko število (nelegalnih in nestrokovnih) splavov, ki so imeli hude posledice. Poleg tega so splavi za zdravstvene ustanove pomenili velik finančni zalogaj in prostorsko obremenitev (Vehar, 2021, str. 37–47).

Kratkoročna rešitev je bila postopna legalizacija splava. Vse do začetka petdesetih let 20. stoletja je splav namreč veljal za kaznivo dejanje, za katero sta bila tako ženska kot izvajalec oz. izvajalka kaznovana. Legalni splav je bil mogoč le, če je nosečnost ogrožala materino zdravje (Rožman, 2009, str. 302–306). Od začetka petdesetih do konca sedemdesetih let so dodajali indikacije, s katerimi je bil strokovno opravljen splav z odobritvijo komisije v bolnišničnem okolju mogoč, z ustavo in zakonom pa je splav v sedemdesetih letih postal dostopen na zahtevo (Rožman, 2009, str. 316–317; Vehar, 2021).

Posledično se je smrtnost pri vseh splavih do leta 1968 občutno zmanjšala (Novak, 1970, str. 49).

Nova zakonodaja je imela za posledico povečanje števila dovoljenih splavov. Teh je bilo leta 1959 več kot 50 % vseh evidentiranih splavov, deset let pozneje pa 69 %. Na splošno se je število splavov povečevalo (Borisov, 1995, str. 238 in 376.). Leta 1955 so zaznali 5451 splavov, leta 1965 pa 15.987. Tega leta je število splavov doseglo vrhunec, nato pa se je začelo zmanjševati.² V drugih delih Jugoslavije se je število splavov še vedno povečevalo (Dobrivojević Tomić, 2016, str. 93–95; 2018, str. 130).

V Sloveniji sta k uspehu pripomogli kontracepcija in spolna vzgoja. Napredek v znanju in tehnologiji ter nazorski premik – v petdesetih letih je bila kontracepcija sprejeta kot najhumanejša oblika načrtovanja družine³ – sta pripomogla k sodobnejšim in zanesljivejšim kontracepcijskim sredstvom (kondom, diafragma, maternični vložek in hormonska kontracepcija), ki so jih izdelovala slovenska (npr. Sava, Lek in Krka) in druga jugoslovanska podjetja (npr. Ris) (Zupanič Slavec, str. 2012, str. 1–6; Vehar, 2021, str. 111–112). Pri uvajanju sodobne kontracepcije so imeli sprva pomembno vlogo zdravstveni delavci in delavke.⁴ Delo so opravljali v okviru kontracepcijskih posvetovalnic, ki so nastajale v okviru različnih zdravstvenih ustanov.⁵ Prva v Sloveniji in Jugoslaviji je bila ustanovljena znotraj ljubljanskega Centralnega ginekološkega dispanzerja leta 1955 (Borisov, 1995, str. 235), do leta 1961 pa se je število kontracepcijskih posvetovalnic v Sloveniji povečalo na 120 (Andolšek Jeras, 1961, str. 19).

Poleg drugačnega odnosa do kontracepcije so se oblikovala tudi nova načela spolne vzgoje, in sicer umestitev spolne vzgoje v okvir družbene in moralne vzgoje, strokovnost, znanstvenost, sistematičnost in sodobnost, pravočasnost in prilagojenost zrelosti vzgajanih, evalvacija in izboljševanje dela, strokovna usposobljenost vzgojnega kadra in odgovornost celotne družbe (Vehar, 2021, str. 143–164). Spolna vzgoja je obsegala biološki in moralni vidik (Žlebnič, 1961, str. 8). Posameznica oz. posameznik naj bi ponotranjil vrednote osvobodjene ljubezni, enakopravnosti in humanosti ter spolnost izživiljal znotraj trajne monogamne heteroseksualne zveze. Hkrati naj bi

2 SI AS, 616, šk. 36, fl. socialna dejavnost, 1970, 07-VI-8 Planiranje družine, Gibanje za načrtovanje družine in spolna vzgoja v Sloveniji v minulih 15 letih in Akcijski program za obdobje 1970–1975, januar 1971; Lunaček, 1953, str. 108; SI AS, 2101, šk. 54, fl. 54/1877, Problematika preprečitve splava v LRS; SI AS, 2101, šk. 59, fl. 59/2057, Zapisnik seje Komisije za preprečitev splava in kontracepcijo, 15. 12. 1960.

3 SI AS, 2101, šk. 30, fl. 30/910, Zaključci sa svetovanja po pitanjima kontracepcije, uredbe o postopku za vršenje dovoljenog pobačaja i seksualnog vaspitanja, održanog u Beogradu od 7 do 9 maja 1958 god., SI AS, 537, šk. 1487, fl. 2302, Cita Bole: Pregled nad razvojem preprečitve splava v LRS do leta 1961, Informacija o spolni vzgoji, julij 1961.

4 SI AS, 2101, šk. 30, fl. 30/910, Zaključci sa svetovanja po pitanjima kontracepcije, uredbe o postopku za vršenje dovoljenog pobačaja i seksualnog vaspitanja, održanog u Beogradu od 7 do 9 maja 1958 god. Več v Vehar (2021, str. 159–160).

5 SI AS, 2101, šk. 31, fl. 31/1011, Zapisnik 4. seje Sveta za zdravstvo OLO-Koper, 14. 4. 1958; SI AS, 2101, šk. 35, fl. 35/1126, Poročilo o uvajanju kontracepcijske službe; SI AS, 2102, šk. 21, fl. 21/267, 130-1/72, Govor Zore Tomič.

spoznal anatomijo in fiziologijo svojega telesa, se zavedal naravnosti pojavov, povezanih s spolnostjo, se poučil o možnostih načrtovanja družine in nasvetih za srečno zakonsko življenje. Stroka pa se je razpisala tudi o spolnem užitku ter nevarnostih in odklonih (Vehar, 2021, str. 253–299).

Nova načela in cilji so zahtevali tudi nove oblike spolne vzgoje. Družinska vzgoja naj bi temeljila predvsem na zgledu.⁶ Starši naj bi namreč z medsebojnimi odnosi otroku pokazali, da so odnosi med spoloma topli, demokratični, spoštljivi, zaupni in vzajemni. Hkrati naj bi mu podali osnova znanja o bioloških spolnih pojavih (Žlebnik, 1961, str. 13). Strokovne informacije naj bi mladi prejeli v šoli – sprva pri posameznih predmetih (biologija, higiena⁷ in družbeno-moralna vzgoja),⁸ pozneje pa v okviru večine predmetov.

Na podlagi tega načela je bil na začetku šestdesetih let pripravljen program spolne vzgoje za osnovnošolsko raven izobraževanja. Spremljal ga je *Priročnik za spolno vzgojo in pouk v osnovni šoli* Miroslava Kališnika (1960), namenjen učiteljem in učiteljicam.⁹ Nastajali so tudi programi za spolno vzgojo v srednjih šolah.¹⁰ Načrti in programi se v praksi niso uresničili, saj spolna vzgoja v šolstvu ni našla pravega mesta.¹¹ Bolj kot v šoli je strokovno razlago o spolnosti in z njo povezanimi tematikami mladina lahko našla pri obšolskih dejavnostih, npr. v okviru tečajev za (žensko) vaško mladino, predvojaške vzgoje in šol za življenje (Vehar, 2021, str. 185–202).

Opremiti z znanjem o spolnosti pa niso želeli le mladine, ampak tudi odrasle. Vzpostavili so več oblik izobraževanja oz. vzgajanja staršev – tudi očetov (Žlebnik, 1961, str. 13). Na voljo so jim bili priložnostni tečaji in predavanja, šole za zdravje in predvsem šole za starše (Vehar, 2021, str. 205–216), ki so jih organizirale delavske univerze in Zveza prijateljev mladine Slovenije. Prva šola je bila organizirana leta 1955,¹² hitro pa so postale zelo priljubljene. Od leta 1960 jih je bilo na leto v Sloveniji od 140 do 180, udeležilo pa se jih je okoli 8000 oseb (Valentinčič, 1965, str. 89). V nekaterih letih je bilo udeležencev

6 SI AS, 616, šk. 12, fl. 1 (Ljubljana, 1960), 2 (Zdravstvena prosveta, Ljubljana, 1960), Seminar za aktiviste Rdečega križa od 29. februarja do 5. marca 1960 v Radovljici, str. (?)45.

7 SI AS, 250, šk. 44, fl. 911/44, 3141/2-1957, Podatki po vprašalni poli o zdravstveno vzgojnem delu, 15. 1. 1958. O učnem programu spolne vzgoje kot sestavnem delu učnega programa predmeta higiena pa je konec 50. let odločala posebna komisija Sekretariata za šolstvo LRS. SI AS, 2101, šk. 31, fl. 31/1024, Poročilo dispanzerja za žene za leto 1957, Murska Sobota.

8 SI AS, 249, šk. 95, fl. 2747-1954, 2747/2 - 1954, Ure družbenega in moralnega pouka v naših šolah, 9. 11. 1954.

9 SI AS, 2101, šk. 59, fl. 59/2057, Zapisnik seje Komisije za prevencijo splava in kontracepcijo, 15. 12. 1960; SI AS, 1413, Vida Tomšič, šk. 14, fl. 16, Koordinacijski odbor za načrtovanje družine Slovenije - seje in gradivo, The information on solving the problems of family planning in Yugoslavia.

10 SI AS, 2122, šk. 70, fl. VIII-2-441, »Pošiljamo vam Program za pouk spolne vzgoje na višjih šolah in na taborjenju predvojaške vzgoje, 26. 11. 1959.«; SI AS, 2122, šk. 70, fl. VIII-2-441, Predlog programa spolne vzgoje na višjih šolah, 1959.

11 SI AS, 616, šk. 15, fl. 2c (Ljubljana, 1964), Ljubljana, seminar za predavatelje zdravstvene vzgoje in socialno dejavnost, 15. in 16. oktober 1964, Seminar zdravstveno vzgojne komisije OO RK Ljubljana, 15. 10. 1964; SI AS, 2122, šk. 34, fl. III-7-177, Danica Marion in Mica Zupančič: Teze o vlogi družine pri vzgoji otrok in izobraževanju staršev, december 1967.

12 SI AS, 2122, šk. 70, fl. VIII-2-441, Izobraževanje staršev, 1959/60.

in udeleženk tudi več, leta 1961 npr. 14.200,¹³ leta 1969 pa 23.790.¹⁴ Šole so starše opremljale z informacijami o vzgoji, skrbi za zdravje otrok, odnosih med spoloma in sodobnih metodah regulacije porodov.¹⁵

Prebivalstvo je bilo deležno spolne vzgoje tudi v okviru zdravstvene obravnave. Zdravstvena prosveta je bila naloga vseh zdravstvenih delavcev in delavk, predvsem pa so zanjo v ambulantah in na terenu skrbele medicinske sestre in babice (Mojić in Novak, 1956, str. 94–95). V okviru zdravstva in priprave na porod in starševstvo so bili pomembni tudi profilaktični tečaji (prvi je bil organiziran v UKC Ljubljana leta 1955), pozneje materinski tečaji oz. šole za starše (UKC Ljubljana, 2020; Lavrič, 1967, str. 32–33; Oberstar, 2011, str. 152–154). Pomembno so prispevale tudi komisije za odobritev splava, katerih naloga je bila podučiti prosilke in tudi njihove partnerje o sodobni kontracepciji.¹⁶ Strokovno pomoč na področju spolnosti pa je od leta 1962 nekaj časa zagotavljala tudi posvetovalnica za mlade ljudi in zakonce.¹⁷

Podporo omenjenim oblikam so zagotavljali mediji – predvsem tisk. Objavili so več priročnikov o spolnosti za različne bralce in prispevke za dnevno časopisje, revije in njihove posvetovalnice ter tudi strokovne in znanstvene publikacije. Nastalo pa je tudi nekaj radijskih in televizijskih oddaj in filmov. Poleg tega so bili za informiranje pomembni tudi propagandni materiali – letaki in brošure. Nastajala pa so tudi druga učila oz. učna sredstva – modeli, flanelografi, diafilmi itd. (Vehar, 2021, str. 227–251)

Vloga socialnih delavcev in delavk pri načrtovanju in izvajanju spolne vzgoje

Na področju spolnosti, spolnega in reproduktivnega zdravja in spolne vzgoje se je torej po drugi svetovni vojni dogajalo marsikaj prelomnega. Arhivsko gradivo jasno kaže, da so spolno vzgojo načrtovali in izvajali tudi socialni delavci in delavke. Udeleževali so se različnih posvetovanj o žgočih temah na področju spolnosti na lokalni, republiški in zvezni ravni.¹⁸ Svoje predstavnike oz. predstavnice so imeli v republiških in zveznih organih ter organizacijah, ki so se ukvarjale s spolnostjo, spolno vzgojo in načrtovanjem družine. Pomembno vlogo so imeli tudi pri raziskovalnem delu. Ena izmed

13 SI AS, 2101, šk. 54, fl. 54/1877, Problematika prevencije splava v LRS.

14 SI AS, 616, šk. 36, fl. socialna dejavnost, 1970, 07-VI-8 Planiranje družine, Gibanje za načrtovanje družine in spolna vzgoja v Sloveniji v minulih 15 letih in Akcijski program za obdobje 1970–1975, januar 1971.

15 SI AS, 2101, šk. 54, fl. 54/1879, Naloge medicinskih sester v zvezi z regulacijo porodov, 1961.

16 SI AS, 2101, šk. 59, fl. 59/2057, Zapisnik seje Komisije za prevencijo splava in kontracepcijo, 15. 12. 1960.

17 SI AS, 1821, šk. 12, fl. 52, Obračuni, Obrazložitev proračuna Posvetovalnice za mlade ljudi in zakonce za leto 1965.

18 Slednje je razvidno v: Zveza prijateljev mladine idr., 1961, str. 4; SI AS, 2102, šk. 26, fl. 340, Boris Mušič. Vzroki in metode pouka spolne vzgoje v Zasavju, 8.–10, 1973; SI AS, 2122, šk. 70, fl. VII, 2, 441, Na delo komisije za probleme družine, 1959/60; SI AS, 2101, šk. 59, fl. 59/2057, Zapisnik seje Komisije za prevencijo splava in kontracepcijo, 15. 12. 1960.

raziskovalnih institucij, ki je zaposlovala tudi socialne delavce oz. delavke, je bil Inštitut za načrtovanje družine. V njem so bili odgovorni za raziskovanje sociološkega vidika kontracepcije, splava ipd. (Inštitut za načrtovanje družine, 1968, str. 5–15).

Delovali so tudi na terenu, in sicer so izvajali preventivno in kurativno dejavnost na področju spolnega in reproduktivnega zdravja, spolne vzgoje in spolnosti na sploh v skupinah ali individualno v zdravstvenih in šolskih ustanovah, delovnih organizacijah, centrih za socialno delo in oblastnih predstavništvih. Dojemali so jih namreč kot aktiviste oz. aktivistke, ki bodo širili napredne poglede o načrtovanju družine. Hkrati so imeli vsi socialni delavci in delavke nalogo, da pripomorejo k hitrejšemu razvoju mreže predzakonskih in zakonskih posvetovalnic, šol za starše in življenje, materinskih domov, regionalnih zavodov za sprejem nosečnic ipd. (Lužnik, 1975, str. 82)

Ena izmed njihovih odgovornejših vlog je bilo tudi odločanje v komisijah za odobritev splava. Potreba po vključevanju socialnega delavca oz. delavke v komisijo za odobritev splava se je pokazala v petdesetih letih. Leta 1952 je namreč izšla uredba o postopku za dovoljeno odpravo plodu, ki je v prvem trimesečju v okviru bolnišnic in ginekološke klinike dopuščala splav zaradi medicinske, pravne in medicinsko-socialne indikacije za splav.¹⁹ Medicinsko-socialna indikacija je dovoljevala prekinitev nosečnosti, če bi rojstvo otroka zaradi izjemno hudih materialnih, osebnostnih in družinskih razmer ogrozilo zdravje matere (Rožman, 2009, str. 306). O utemeljenosti indikacij so odločale dvostopenjske tričlanske zdravniške komisije,²⁰ ki so morale pri pristojnih organih preveriti, ali socialna indikacija res obstaja (Lunaček, 1953, str. 135–136).

Komisije za splav so v želji po obvarovanju prosilkinega zdravja in življenja vedno pogosteje upoštevale zgolj socialne indikacije, medicinske pa so bile le dodatek (npr. slabokrvnost) (Pečaver, 1961, str. 22). Težava so bili tudi različni kriteriji, nehuman, nediskreten in birokratski postopek in povečevanje števila splavov (Pečaver, 1961, str. 23). To so poskušali odpraviti z vključevanjem socialnih delavcev in delavk (oz. patronažnih sester do izšolanja kadra) v komisije, z vzgojno vlogo komisij (širjenje kontracepcije) in upoštevanjem utemeljenih socialnih indikacij.²¹ Iz poročila za leto 1958 je razvidno, da so bili v vse komisije prve stopnje imenovani socialni delavci oz. delavke, in sicer dva diplomirana, trije laični socialni delavci oz. delavke in šest medicinskih sester.²² Socialni delavec oz. delavka je morala priskrbeti vsa potrebna potrdila, ki jih je ženska za svojo prošnjo potrebovala.²³

19 Več o socialnih razlogih za splav v Pistotnik (2022).

20 SI AS, 2122, šk. 70, fl. VIII-2-443, »Načrtovanje družine in spolna vzgoja: Posvetovanje O prizadevanjih za oblikovanje socialističnih odnosov med spoloma.«

21 SI AS, 2101, šk. 35, fl. 35/1116, Predlogi in sklepi z razširjenje seje Komisije za zdravstveno varstvo matere in otroka pri Svetu za zdravstvo LRS, 18. 4. 1958. SI AS, 2101, šk. 35, fl. 1126, Poročilo o uvajanju kontracepcijske službe.

22 SI AS, 2101, šk. 54, fl. 54/1880, Problematika splavov v LRS, 1962.

23 SI AS, 2101, šk. 35, fl. 35/1106, Organizacija kontracepcijske službe, 1958.

Spremembe so bile čez čas vnesene tudi v zakonodajo. Junija 1959 je Zvezna ljudska skupščina začela razpravljati o spremembah kazenskega zakonika ter Uredbi o pogojih in postopku za dovolitev splava, ki je izšla marca 1960²⁴ in je dovoljevala tudi splav zaradi socialnih razlogov.²⁵ O izpolnjevanju pogojev so še vedno odločale komisije, ki so delovale v okviru zdravstvenih zavodov z ginekološko službo (splošne bolnišnice, porodnišnice, bolnišnice in klinike za ženske bolezni in porodništvo). Komisiji prve in druge stopnje so sestavljali trije člani oz. članice, in sicer dva zdravnika oz. zdravnici (specializacija iz ginekologije oz. porodništva) in socialni delavec oz. delavka. Člane oz. članice komisije prve stopnje in njihove namestnike oz. namestnice je na začetku leta imenoval za zdravstvo pristojen svet ljudskega odbora občine, v kateri je imel sedež zdravstveni zavod, znotraj katerega je delovala komisija. Člane oz. članice komisije druge stopnje in njihove namestnike oz. namestnice pa je imenoval za zdravstvo pristojen svet okrajnega ljudskega odbora, v katerem je bil sedež zavoda, kjer je delovala komisija.²⁶

V pomoč komisiji je bila tajnica komisije (po navadi babica ali medicinska sestra, zaposlena v zavodu komisije), ki je sprejemala zahteve, obveščala ženske o delu komisije in jih opozarjala, da morajo

najkasneje do takrat, ko bo prišla na komisijo, predložiti ustrezne razpoložljive listine o dejstvih, na katera opira svojo zahtevo, kot na primer: listino o stanovanju, izpisek iz rojstne matične knjige ali druge listine o številu otrok, potrdilo o prejemkih, mnenje posvetovalnice za preprečevanje spočetja (kontracepcijo) in podobno.²⁷

Napotila jih je tudi na pregled. Na pregledu so ugotovili nosečnost in njeno trajanje ter jih napotili na morebitne dodatne preglede.²⁸

Komisija je postala vzgojna in socialna institucija, ki se je morala poglobiti v vsak individualen primer in ga obravnavati kompleksno.²⁹ Komisije prve stopnje so imele poleg preverjanja indikacij tudi vzgojno vlogo: »Komisija opozori na primeren način nosečo žensko, da je splav škodljiv za njeno zdravje / .../«³⁰ Dolžni so bili žensko opozoriti, da splav ni pravica, ampak da gre le za njegovo opravičenost. Prav tako so ji morali pojasniti, da je splav škodljiv za zdravje in da socialna indikacija ni opravičljiv razlog.³¹ Prosilke so morali izročiti propagandni material in kontakt posvetovalnice za kontracepcijo. Pri ponovnih prosilkah so bili strožji. Navodila so namreč predvidevala, da mora komisija pri ponovnih prosilkah s socialno-medicinsko indikacijo preveriti:

24 SI AS, 537, šk. 1487, fl. 2302, Cita Bole: Pregled nad razvojem prevencije splava v LRS do leta 1961, Informacija o spolni vzgoji, julij 1961.

25 Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960), 2. člen.

26 Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960), 4-6. člen.

27 Navodilo za izvrševanje uredbe o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960), 2. točka

28 Navodilo za izvrševanje uredbe o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960), 2. točka.

29 SI AS, 2101, šk. 54, fl. 54/1879, Naloge medicinskih sester v zvezi z regulacijo porodov, 1961.

30 Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960), 14. člen.

31 Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960), 14. člen.

tudi okoliščino, ali je noseča ženska, ki se je obrnila na posvetovalnico, imela resen namen, da se s priporočenimi sredstvi preprečuje nezaželeno nosečnost.³²

Pri vzgojni vlogi je imel pomembno vlogo socialni delavec oz. delavka, ki je morala v skladu z navodili imeti strokovno izobrazbo iz socialnega dela in biti zaposlena v zavodu, kjer je bil sedež komisije, ali v drugih zavodih za zdravstvo oz. socialno varstvo. Če kvalificiranih socialnih delavcev oz. delavk ni bilo, je moral biti v komisijo imenovan nekdo, »ki ima opravka s socialnim varstvom pri upravnem organu, pri centru za socialno delo, pri družbeni organizaciji in pod.«³³ V večini so delo opravljali honorarno in brez namestnika oz. namestnice.³⁴ Imeli so glas pri odločitvi komisije, hkrati pa tudi posebne odgovornosti glede socialno-medicinskih indikacij.

Naloga socialnega delavca oz. delavke je bila, da si je že pred zasedanjem komisije ustvarila mnenje o primeru na podlagi osebnih izpovedi prizadetih in socialnih poročil terenskih delavcev oz. delavk. Prosilka je morala namreč od patronažne sestre ali socialnega delavca oz. delavke pridobiti potrdilo o obstoju socialne indikacije (Lavrič, 1967, str. 84). Če potrebnih dokazil ni bilo, so socialni delavci oz. delavke zbirali podatke in dejstva.³⁵ Če je bila prosilka mladoletna, so morali sodelovati z njenimi starši oz. skrbniki,³⁶ čeprav pri njih pogosto niso našli razumevanja.³⁷ Poleg preverjanja indikacij in sodelovanja s starši v primeru mladoletnosti so socialni delavci in delavke stopili v kontakt tudi s partnerji prosilk.

Vzemimo primer žene, ki ji mož ne dovoli uporabljati kontracepcijskega sredstva, pa tudi sam je ni pripravljen varovati, otroka pa si ne želi. Vzemimo dalje primere neporočenih, zlasti mladih deklet. Gotovo je na mestu, da v takih in podobnih primerih socialni delavec ali pa komisija povabi na razgovor moža ali partnerja in mu prikaže njegovo odgovornost do žene oziroma do dekleta in do spočetja otroka.³⁸

Poleg tega je bila naloga socialnega delavca oz. delavke tudi saniranje družinskih razmer prosilk in prevzgoja ljudi.³⁹ Pri tem naj bi sodelovali tudi organi socialnega varstva.⁴⁰ Vzroke naj bi poskušali odpraviti že pred samim splavom in tako prosilkam omogočiti donošenje otroka (Pečaver, 1961, str. 25), pomagati pa so ji morali tudi (npr. pri iskanju službe, izboljšanju družinskih odnosov, stanovanjskih razmer), če je komisija splav zavrnila.⁴¹ Želeli so

32 Navodilo za izvrševanje uredbe o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960), 4. točka.

33 Navodilo za izvrševanje uredbe o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960), 8. točka.

34 SI AS, 2101, šk. 54, fl. 54/1880, Problematika splavov v LRS, 1962.

35 Navodilo za izvrševanje uredbe o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960), 8. točka.

36 Navodilo za izvrševanje uredbe o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960), 8. točka.

37 SI AS, 2101, šk. 54, fl. 54/1879, Naloge medicinskih sester v zvezi z regulacijo porodov, 1961.

38 Prav tam.

39 Prav tam; Navodilo za izvrševanje uredbe o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960).

40 SI AS, 2101, šk. 54, fl. 54/1880, Problematika splavov v LRS, 1962.

41 Navodilo za izvrševanje uredbe o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960).

namreč, da bi s socialnim in vzgojnim delom odvrnili prosilke od splava in jih nagovorili k uporabi sodobne in zanesljive kontracepcije.⁴²

Usposabljanje socialnih delavcev oz. delavk za spolno vzgojo

Izvajalci in izvajalke spolne vzgoje so dobili pomembno nalogo, pri kateri pa jih je pogosto oviralo slabo poznavanje tematike. Pokazalo se je, da kader, ki naj bi izvajal spolno vzgojo, izzivu pogosto ni bil kos. Pri obravnavi teme sta se nekaterih polastila sram in nepripravljenost, z ene od šol so tako poročali, da je učitelj biologije poučeval anatomijo človeka s pomočjo slike golega človeka, ki je imel prelepljena spolovila (Pertl in Krašovic-Pertl, 1967, str. 12). Ne preseneča, da je izzval posmeh. Poleg nelagodja in neznanja pa se je kot problem kazal tudi odklonilen odnos do spolne vzgoje oz. spolne vzgoje v okviru novih norm (Zveza prijateljev mladine idr., 1961, str. 46–47). Takšne in drugačne situacije so opozarjale na pomen pravilnega usposabljanja kadra.

Sprva so bila izobraževalcem oz. izobraževalkam in vzgojiteljem oz. vzgojiteljicam na tem področju na voljo občasna usposabljanja. Za zdravstvene delavce oz. delavke je bil vodilni na tem področju Centralni dispanzer za žene v Ljubljani (ustanovljen leta 1953) (Borisov, 1995, str. 228). Usmerjen je bil predvsem v usposabljanje na področju kontracepcije, obiskovali pa so ga tako slovenski kot tuji slušatelji in slušateljice.⁴³

Predavanja, tečaje in seminarje so organizirali tudi drugi. Sprva so se umerjali v kontracepcijo, po letu 1958 pa je bilo organiziranih več usposabljanj o spolni vzgoji. Zavedali so se namreč, da bodo cilje na področju kontracepcije in spolne vzgoje lahko dosegli le s primerno usposobljenim kadrom,⁴⁴ zato je Komisija za socialno-zdravstvena vprašanja družine v proračunu za strokovno izpopolnjevanje kadrov leta 1959 namenila 750.000 dinarjev.⁴⁵

Da bi to sploh lahko bilo izvedeno, je bilo usposabljanja s področja kontracepcije treba šele pripraviti. Leta 1958 so sklenili, da je treba pripraviti vzorčna predavanja za posamezne skupine – babice, medicinske sestre ter zdravniški in pedagoški kader.⁴⁶ Na podlagi sestavljenih predavanj je nato na terenu potekalo usposabljanje zdravstvenega in pedagoškega kadra in članov družbeno-političnih organizacij.⁴⁷

42 SI AS, 2101, šk. 59, fl. 59/2057, Zapisnik seje Komisije za preprečevanje splava in kontracepcijo, 15. 12. 1960; SI AS, 2101, šk. 54, fl. 54/1877, Problematika preprečevanja splava v LRS.

43 SI AS, 616, šk. 36, fl. socialna dejavnost, 1970, 07-VI-8 Planiranje družine, Gibanje za načrtovanje družine in spolna vzgoja v Sloveniji v minulih 15 letih in Akcijski program za obdobje 1970–1975, januar 1971.

44 SI AS, 2101, šk. 35, fl. 35/1106, Organizacija kontracepcijske službe, 1958.

45 SI AS, 2101, šk. 35, fl. 35/1123, Proračun za delo Komisije za socialno-zdravstvena vprašanja družine za leto 1959.

46 SI AS, 2101, šk. 35, fl. 35/1106, Organizacija kontracepcijske službe, 1958.

47 SI AS, 2101, šk. 31, fl. 31/1020, Zapisnik 5. redne seje Sveta za zdravstvo OLO Gorica, 9. 6. 1958.

Usposabljanja so pripravljali tudi drugi, npr. Rdeči križ, delavske univerze, zavodi za zdravstveno varstvo, Ginekološka sekcija Slovenskega zdravniškega društva, Centralni ginekološki dispanzer v Ljubljani in Oddelek za ginekologijo Klinične bolnice v Ljubljani, ZPMS, pedagoška društva, društva socialnih in zdravstvenih delavcev in delavk, različni učiteljski strokovni aktivi ter lokalne in republiške oblasti (Vehar, 2021, str. 156–164).

Omenjenih izobraževanj so se verjetno udeležili tudi socialni delavci oz. delavke. Organizirana pa so bila tudi usposabljanja, namenjena določeni skupini socialnih delavcev in delavk. Leta 1959 so pripravili sestanek pri predsedniku komisije druge stopnje, Francu Novaku. Istega leta je Sekretariat za socialno varstvo pripravil seminar za socialne delavce oz. delavke prvostopenjskih komisij.⁴⁸

Takšne oblike izobraževanja so bile seveda dobrodošle, vendar se je tako kot na drugih področjih pokazalo, da bi morali biti tudi socialni delavci in delavke s spolno vzgojo seznanjeni sistematično med šolanjem. Težava je bila, da je oblast po drugi svetovni vojni menila, da socialno delo ne bo potrebno (Zaviršek, 2005, str. 12), v prvi polovici petdesetih let pa je bila kljub temu ustanovljena šola za socialne delavce in delavke. Ustanavljanje šole je potekalo od leta 1953 do leta 1955, ko je bila šola odprta (Zaviršek, 2005, str. 29–31; 2022).

Načrtovalci šole so v učne načrte predmetov vključili tudi spolnost in z njo povezane tematike. Program za dveletno višjo šolo za socialne delavce in delavke je vseboval štiri sklope.⁴⁹ Obravnavana tematika je bila vključena v sklop štirih predmetov: psihologija,⁵⁰ pedagogika⁵¹ in metode socialno-skrbstvenega dela, socialna medicina (spolne bolezni, rak, splav)⁵² in higiena (osebna higiena).⁵³

Predlog učnega načrta splošnega socialnega varstva se je navezoval na preventivno in kurativno delo v družini, znotraj katerega naj bi obravnavali tudi družinske odnose, pomen posvetovalnic ter vzgojo otrok in mladine.⁵⁴ Pri psihologiji naj bi se študentje seznanili s posameznimi razvojnimi obdobji človeka – tudi s psihologijo mladostnika, predvsem pubertetnika.⁵⁵ V sklopu razvojne psihologije pa je bila ena od tem obravnavana obdobja mene oz. klimakterija.⁵⁶ Pri pedagogiki je bila v središču vzgoja. Prihodnji socialni delavci in delavke naj bi se seznanili s pomenom vzgoje, cilji socialističnega

48 SI AS, 2101, šk. 54, fl. 54/1880, Problematika splavov v LRS, 1962.

49 SI AS, 243, šk. 76, fl. 76/1938, Program za dveletno višjo šolo za socialne delavce.

50 SI AS, 243, šk. 76, fl. 76/1938, IV. skupina: Psihologija, pedagogika in metode socialno-skrbstvenega dela: 3. osnutek učnega programa iz psihopatologije in mentalne higijene za višjo socialno šolo v Ljubljani.

51 SI AS, 243, šk. 76, fl. 76/1938, Po vrnitvi z dopusta sem skušal dobiti stik ...

52 SI AS, 243, šk. 76, fl. 76/1938, Osnutek za predlog programa predavanj in socialne medicine na šoli za socialne delavce.

53 SI AS, 243, šk. 76, fl. 76/1938, Higiena.

54 SI AS, 243, šk. 76, fl. 76/1938, Splošno socialno varstvo.

55 SI AS, 243, šk. 76, fl. 76/1938, Po vrnitvi z dopusta sem skušal dobiti stik ...

56 SI AS, 243, šk. 76, fl. 76/1938, IV. skupina: psihologija, pedagogika in metode socialno-skrbstvenega dela: Osnove razvojne psihologije.

vzgajanja in vzgojo v različnih okoljih. Kot vrsta vzgoje je bila opredeljena tudi moralna vzgoja,⁵⁷ obravnavali pa naj bi še pripravo staršev na vzgajanje.⁵⁸ Program psihopatologije in mentalne higijene je obravnaval splav, psihološko pripravo na porod, nezaželenost otroka, problem neporočenih mater in problem vpliva starih staršev, sorodnikov in okolja.⁵⁹

Socialna medicina je bila namenjena seznanitvi z zdravstvenimi institucijami – v teoriji in praksi – in z žgočimi temami na tem področju. Poudarek je bil predvsem na socialnem vidiku spolnih bolezni, raka in splava. Pri omenjenih temah naj bi obravnavali preventivo, kurativo, družbeni pomen, zakonodajo in delo s posameznikom.⁶⁰

Tudi predavanja iz higijene so vključevala spolno vzgojo. Na področju šolske higijene je bila med 13 temami ena namenjena puberteti in spolni vzgoji.⁶¹ Pri predavanjih iz industrijske higijene naj bi se v sklopu teme sanitarni in družbeni prostori v podjetju pogovorili tudi o sobi za žensko higieno.⁶² Učni program za higieno prehrane je vključeval prehrano nosečnic.⁶³ Konkretnije pa je te tematike pokrivala higiena žene. Obsegala je anatomijo in fiziologijo rodil, opis nosečnosti, poroda in poporodne dobe, ante-, peri- in postnatalno zaščito matere, ilegalne in legalne splave, regulacijo porodov (kontracepcija), neplodnost, kronična ginekološka obolenja (vnetja, rak itd.) in higieno razvojno zrele ženske. Poleg predavanj je osnutek predvideval tudi terensko delo, in sicer obisk dispanzerja za žene, materinskega doma, porodnišnice in posvetovalnic za nosečnice.⁶⁴

Iz raziskave Pavle Rapoše Tajnšek (2005) je razvidno, da je bil študijski program leta 1955/56 sestavljen podobno, kot je bilo predvideno pri načrtovanju. Sestavljajo ga je pet skupin predmetov. Za obravnavano temo sta bili najpomembnejši 2. in 3. skupina predmetov. Druga skupina je obsegala predmete iz zdravstva in socialnega varstva, in sicer od organizacije zdravstvenih služb in zakonodaje do socialne medicine in higijene (ženska higiena ni posebej omenjena). Tretja skupina je bila namenjena psihologiji, pedagogiki in metodi socialnega dela. Predmeti so se ohranili tudi v poznejših programih. Leta 1965 je sicer iz programa izginila higiena, še vedno pa je bila med zdravstvene predmete vključena tudi socialna medicina (Rapoša Tajnšek,

57 SI AS, 243, šk. 76, fl 76/1938, Po vrnitvi z dopusta sem skušal dobiti stik ...

58 SI AS, 243, šk. 76, fl 76/1938, IV. skupina: psihologija, pedagogika in metode socialno skrbstvenega dela: 2. program predavanj iz pedagogike.

59 SI AS, 243, šk. 76, fl 76/1938, IV. skupina: Psihologija, pedagogika in metode socialno skrbstvenega dela: 3. osnutek učnega programa iz psihopatologije in mentalne higijene za višjo socialno šolo v Ljubljani.

60 SI AS, 243, šk. 76, fl 76/1938, Osnutek za predlog programa predavanj iz socialne medicine na šoli za socialne delavce, 17. 2. 1955.

61 SI AS, 243, šk. 76, fl 76/1938, Program višje šola za socialne delavce po liniji šolske higijene, 1954; SI AS, 243, šk. 76, fl 76/1938, Šolska higiena.

62 SI AS, 243, šk. 76, fl 76/1938, Industrijska higiena.

63 SI AS, 243, šk. 76, fl 76/1938, Učni program iz higijene prehrane za socialne delavce, 16. 5. 1954.

64 SI AS, 243, šk. 76, fl 76/1938, Higiena žene; SI AS, 243, šk. 76, fl 76/1938, Načrt za pouk higijene žene na višji šoli za socialne delavce.

2005, str. 136–138). V sedemdesetih letih pa je bil v drugem letniku med izbirnimi predmeti tudi predmet načrtovanje družine (prav tam, str. 140–142).

V sredini sedemdesetih let se je pokazalo, da bo treba dodelati naloge socialnega varstva pri vprašanjih načrtovanja družine, preučiti metode socialnih delavcev in delavk na področju načrtovanja družine, natančneje določiti naloge v zvezi z načrtovanjem družine in dopolniti učne načrte s temi vsebinami. Hkrati so se zavedali, da ni dovolj, da se na tem področju izpopolni le novi kader, ampak tudi že obstoječi. Želeli so namreč, da bi se začeli ukvarjati predvsem s socialno preventivo, ne le s kurativo (Lužnik, 1975, str. 81). Hkrati so žgoče postajale tudi druge tematike, povezane s spolnostjo, npr. spolno nasilje in zlorabe.

Sklep

Po drugi svetovni vojni so se zgodile številne prelomne in napredne spremembe na področju spolnega in reproduktivnega zdravja. Izvedeni sta bili postopna legalizacija in institucionalizacija splava. Vzpostavljena je bila kontracepcijska služba, začela pa se je tudi proizvodnja sodobne, zanesljive in preproste kontracepcije. Hkrati je bil napredek viden v miselnosti, saj so spolnost opredeljevali kot naravno in pomembno področje posameznikovega obstoja, v skladu s tem pa so bile organizirane različne oblike spolne vzgoje tako za otroke in mladino kot odrasle. Nastalo je tudi več gradiva, namenjenega različnim skupinam. Vse to je pomembno pripomoglo k humanizaciji odnosov med spoloma ter večji enakopravnosti in ozaveščenosti.

V tem procesu so sodelovali tudi socialni delavci in delavke. Njihov prispevek ni bil zanemarljiv, saj so se znašli pred odgovorno in kompleksno nalogo. Bili so med vidnejšimi akterji oz. akterkami tako na področju načrtovanja spolne vzgoje kot tudi njenega izvajanja. Svoje predstavnike oz. predstavnice so imeli v zveznih, republiških in lokalnih organih, sodelovali so na posvetovanjih, pripravljali gradivo in izvajali raziskave ter preventivno in kurativno dejavnost.

Na terenu so bili nosilci oz. nosilke napredne miselnosti in organizatorji oz. organizatorke različnih oblik spolne vzgoje, čeprav je nekaj časa veljalo, da socialno delo v socialistični družbi ne bo potrebno. Izjemno pomembno vlogo so imeli tudi kot člani oz. članice komisij za odobritev splava. Največ stika so imeli s prosilkami in so ne le odločali o njihovi usodi, ampak so skrbeli za ustrezno dokumentacijo indikacij, preverjali socialno ozadje prosilk, jih informirali o škodljivosti splava in sodobni kontracepciji, sanirali bivanjske razmere in zagotavljali pomoč.

Kljub širokemu spektru nalog so svoje delo opravljali honorarno in brez namestnika oz. namestnice ter pogosto tudi ustrezne izobrazbe. Sprva so jim bila namreč na voljo le občasna izobraževanja. Z ustanovitvijo šole za socialno delo se je to izboljšalo, saj so programi obsegali tudi tematike s področja spolnosti, načrtovanja družine in spolne vzgoje. To je bila dobrodošla novost, vendar se je kmalu pokazala potreba po dopolnitvah in nadgradnjah.

Viri

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

- SI AS, 243, Svet za zdravstvo in socialno politiko Ljudske republike Slovenije.
 SI AS, 249, Svet za prosveto in kulturo Ljudske republike Slovenije.
 SI AS, 250, Svet za šolstvo Ljudske republike Slovenije.
 SI AS, 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije.
 SI AS, 616, Rdeči križ Slovenije.
 SI AS, 2101, Republiški sekretariat za zdravstvo Socialistične republike Slovenije.
 SI AS, 2102, Ministrstvo za zdravstvo, družino in socialno varstvo Republike Slovenije.
 SI AS, 2122, Zveza prijateljev mladine Slovenije.
 SI AS, 1821, Zveza ženskih društev Slovenije.

- Andolšek Jeras, L. (1961). Razvoj in problem kontracepcijske službe v Sloveniji. V *Načrtovanje družine in spolna vzgoja: posvetovanje »O prizadevanjih za oblikovanje socialističnih odnosov med spoloma«*, ki ga je priredila Zveza ženskih društev, Zveza prijateljev mladine, Ljudska mladina in Rdeči križ Slovenije dne 25. in 26. novembra 1961 v Ljubljani (str. 18–21). Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.
- Bogdan, B. (2020). *Reproductive regulation in socialist Yugoslavia: a social and cultural history* (doktorska disertacija). Melbourne: Monash University.
- Borisov, P. (1995). *Ginekologija na Slovenskem od nastanka do 80. let 20. stoletja*. Ljubljana: SAZU.
- Dobrivojević Tomić, I. (2016). Planiranje porodice u Jugoslaviji 1945–1974. *Istorija 20. veka*, 34(2), 83–98.
- Dobrivojević Tomić, I. (2018). Za željeno roditeljstvo: državna politika Jugoslavije u oblasti planiranja porodice 1945–1974. *Istorija 20. veka*, 36(1), 119–132.
- Dobrivojević Tomić, I. (2019). Trajnost i promena: abortusna kultura, liberalizacija propisa i pokušaji seksualne edukacije stanovništva Jugoslavije (1918–1991). *Prispevki za novejšo zgodovino* 59(3), 113–131.
- Dobrivojević Tomić, I. (2022a). »State and Parenthood: Family Planning Policy in Socialist Yugoslavia (1945–1991).« V B. Klich-Kluczewska, J. von Puttkamer, & I. Rebitschek (ur.), *Biopolitics in Central and Eastern Europe in the 20th century: fearing for the nation* (str. 99–120). London, New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Dobrivojević Tomić, I. (2022b). *Između nebrige i neznanja: žene, seksualnost i planiranje porodice u Jugoslaviji (1918–1991)*. Beograd: Arhipelag, Institut za savremenu istoriju.
- Inštitut za načrtovanje družine (1968). *Od ordinacije za kontracepcijo do Inštituta za načrtovanje družine, 1961–1967*. Ljubljana: Inštitut za načrtovanje družine.
- Kališnik, M. (1960). *Priročnik za spolno vzgojo in pouk v osnovni šoli*. Ljubljana: Svet za šolstvo LRS v sodelovanju z Zvezo prijateljev mladine.
- Lavrič, V. (1967). *Berilo za ženske*. Ljubljana: Centralni zavod za napredek gospodinjstva.
- Lunaček, P. (1953). Abortus artificialis. V S. Dorđević (ur.), *Zbornik radova drugog kongresa ginekologa – akušera Jugoslavije u Beogradu 1953: prvi tom, referati i koreferati* (93–160). Beograd: Savez lekarskih društava FNRJ, Savezni odbor ginekoloških sekcija.
- Lužnik, M. (1975). Naloge na področju zdravstva, socialnega varstva in normativnega urejanja v uresničevanju ustavnega načela o pravici človeka, da svobodno odloča o

- rojstvu otrok. V Ž. Beltram, N. Topolšek, & J. Valentinčič, *Načrtovanje družine in spolna vzgoja mladostnikov* (str. 78–87). Ljubljana: Koordinacijski odbor za načrtovanje družine Slovenija, Zveza delavskih univerz Slovenije.
- Mojić, A., & Novak, F. (1956). *Priročnik za delo v dispanzerju za žene*. Ljubljana: DZS.
- Navodilo za izvrševanje uredbe o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960). *Ur. l. FLRJ, XVI/52*.
- Novak, F. (1970). *Mladina in odnosi med spoloma*. Ljubljana: KO za načrtovanje družine Slovenije, Republiški odbor RKS.
- Oberstar, B. (2011). 55 let šole za starše na Ginekološki kliniki v Ljubljani. *Obzornik zdravstvene nege, 45(2)*, 152–154.
- Pečaver, A. (1961). Problem dovoljenega splava, analiziran v delu komisij za dovolitev splava. V *Načrtovanje družine in spolna vzgoja: posvetovanje »O prizadevanjih za oblikovanje socialističnih odnosov med spoloma«, ki ga je priredila Zveza ženskih društev, Zveza prijateljev mladine, Ljudska mladina in Rdeči križ Slovenije dne 25. in 26. novembra 1961 v Ljubljani* (str. 22–28). Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.
- Pertl, E., & Krašovic-Pertl, M. (1967). *Naše življenje*. Celje: Mohorjeva družba Celje.
- Pistotnik, S. (2022). »Hude osebne, družinske ali gmotne razmere«: socialni razlogi za splav in uvedba socialne indikacije v slovensko zakonodajo. *Družboslovne razprave, 38(101)*, 139–161.
- Rapoša Tajnšek, P. (2005). Fragmenti razvoja študijskega programa v prvih desetletjih izobraževanja za socialno delo. V D. Zaviršek (ur.), *Z diplomo mi je bilo lažje delat!« Znanstveni zbornik ob 50. letnici izobraževanja za socialno delo Sloveniji* (str. 135–145). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Rožman, I. (2012). Prolog v problematiko spolne vzgoje na Slovenskem v 20. stoletju. V A. Škoro Babič et al. (ur.), *Zgodovina otroštva = History of childhood* (str. 397–408). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Rožman, S. (2009). Geneza pravice do umetne prekinitve nosečnosti v nekdanji Jugoslaviji. *Ars&Humanitas, 3(1-2)*, 301–325.
- Simić, I. (2018). *Soviet influences on postwar Yugoslav gender policies*. Cham: Palgrave Macmillan.
- UKC Ljubljana (2020). Pomembno obvestilo za bodoče starše [Video]. 31. 3. 2020. Pridobljeno 2. 2. 2023 s <https://www.facebook.com/ukcljubljana/videos/580166695922255/>
- Uredba o pogojih in postopku za dovolitev splava (1960). *Ur. l. FLRJ, XVI/9*.
- Valentinčič, J. (1965). Izobraževanje staršev. *Sodobna družina in vzgoja*. Ljubljana: Zveza delavskih univerz Slovenije (str. 89–103).
- Vehar, M. (2021). *Spolna vzgoja v Sloveniji od spremembe družbenopolitičnega sistema po drugi svetovni vojni do konca 60. let* (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Zaviršek, D. (2005). Nekaj jih boste naučili vi, ostalo bo naredil socializem. V D. Zaviršek (ur.), *»Z diplomo mi je bilo lažje delat!« Znanstveni zbornik ob 50. letnici izobraževanja za socialno delo Sloveniji* (str. 7–63). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Zaviršek, D. (2022). Profesionalizacija socialnega dela v Sloveniji: med entuziazmom žensk in zahtevami oblasti. *Družboslovne razprave, 38(101)*, 49–72.
- Zupanič Slavec, Z. (2012). Zgodovina kontracepcije. V B. Pinter (ur.), *Kontracepcija danes* (str. 1–6). Ljubljana: Slovensko društvo za reproduktivno medicino.
- Zveza prijateljev mladine idr. (1961). *Načrtovanje družine in spolna vzgoja: posvetovanje »O prizadevanjih za oblikovanje socialističnih odnosov med spoloma«, ki ga je*

priredila Zveza ženskih društev, Zveza prijateljev mladine, Ljudska mladina in Rdeči križ Slovenije dne 25. in 26. novembra 1961 v Ljubljani. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.

Žlebnik, L. (1961). Naloga in družbena prizadevanja na področju spolne vzgoje. V *Načrtovanje družine in spolna vzgoja: posvetovanje »O prizadevanjih za oblikovanje socialističnih odnosov med spoloma«*, ki ga je priredila Zveza ženskih društev, Zveza prijateljev mladine, Ljudska mladina in Rdeči križ Slovenije dne 25. in 26. novembra 1961 v Ljubljani (str. 8-17). Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.